

konceptije odgoja unutar redovitog odgoja u javnim predškolskim ustanovama.

Zaključno, može se sa sigurnošću reći da je ovo izrazito znanstveno djelo koje će zacijelo naći svoje mjesto u hrvatskoj odgojno-obrazovnoj stvarnosti, u prvom redu za studente teologije a posebno za one koji se na drugim učilištima specijaliziraju za rad s malenima i za malene. Potrebno je, naime, istaknuti da s kršćanskog gledišta nema još dostatne literature koja bi bila posvećena ranom djetinjstvu, i na seriozan pedagoško-katehetski, teorijski i praktični način, u komplementarnom suodnosu sa svim odgojnim čimbenicima. Upravo stoga autorova razmišljanja služe kao okosnica i polazište za sva daljnja razmišljanja. S pravom u uvodu priželjkuje da teološko-katehetska promišljanja o ishodištima svrate dužnu pozornost na djecu koja su nam povjerena te postavlja pitanje hoćemo li odgovoriti osjećajima i očekivanjima djece često ranjavanima tvrdoćom srca odraslih, da im spremno pomognemo u ranom djetinjstvu.

Držim da se priželjkivanja i očekivanja autora ovom knjigom mogu ostvariti, dakako uz uvjet da odrasli budu spremni nadvladati određene krive ili nepotpune percepcije djece. Autor pruža u tom pravcu dovoljno argumenata i zato držim da je ova knjiga značajno obogaćenje za sve odgovornije u crkvenoj i društvenoj javnosti.

Milan Šimunović

Ivan GOLUB – Vladimir PAAR:
Skriiveni Bog. Nove dodirne točke znanosti i religije, Teovizija, Zagreb, 2006.

»*Skriiveni Bog*«, riječ zavita koprenom enigmatičnosti, sama po svojem izricanju

instinktivno u svijesti evocira aluzije na nešto prisutno, a ipak udaljeno. Na nešto blisko, a opet nedohvatljivo. Dakako, ovdje je riječ o jednom neobičnom misteriju ljudskoga života, kojega su od pamtivijeka pokušavali dokučiti i starozavjetni biblijski proroci. Ta nedokučivost i neumitna čovjekova tisućljetna stremljenja prema nedokučivome mogla bi se sasvim prikladno za ovu prigodu popratiti riječima proroka Izaie: »*Uistinu ti si skriveni Bog – Vere tu es Deus absconditus.*« (Iz 45, 15).

Na početku ovoga djela, prekrivenog koprenom skrovitosti, fizičar Vladimir Paar razmatra o hipotezi čovjeku nedostupnog Božjeg djelovanja. Paar temelji svoja razmatranja na postavkama da sam čovjek, kao pojedinac, ipak ne može dobiti sveobuhvatno determinističko rješenje za nelinearne procese. Nastavljajući promišljati o problematici determinističkog kaosa uzima za okosnicu razmišljanja već uvriježenu tezu da Bog može izbjeći problem osjetljive ovisnosti o konačnoj preciznosti početnih uvjeta, računala, atoma ili parame-tara sustava, tvrdeći da nedeterministički procesi u kaotičnom režimu mogu za Boga biti, te naposljetku i jesu, potpuno deterministički.

U govoru o determinističkom kaosu, da bi se izbjegle neke daljnje konfuzije, bitno je naglasiti i da neodredivi procesi u kaotičnom režimu mogu za Boga biti potpuno određivi, što nije slučaj kada je riječ o čovjekovim mogućnostima uvjetovanja prirodnih procesa i zakona. U Paarovom determinističkom smislu čovjek isključivo može nešto određivati ukoliko je to u samim granicama njegove spoznajne moći. Ovo bi se još jednostavnije moglo reći: »... zbivanja koja za čovjeka nisu strogo predvidiva, za Boga su sasvim transparentna i jednoznačna.« Za Paara također predstavlja novost i spoznaja da sama intervencija Boga, kao svemogućega Stvoritelja u

tijek ljudskoga života, ne mora uvijek nužno biti neka velika kozmička promjena. Upravo poput događanja samih *čuda*, Bog se samoobjavljuje i djeluje nezamjetljivim sudjelovanjem (*concursum divinum*), koje u svjetskim razmjerima ipak može prouzročiti značajne preokrete u ljudskoj sudbini i životu.

Sam tijekom zahvata čovjek – istraživač ne može detektirati ni ponajboljim senzori-ma, mjernim uređajima, pa ni najsofisticiranijim visokim tehnologijama, jer se sva ta zapažanja uvijek svode na ograničene, djelomične analize tek pojedinih komadićaka jednoga nepreglednog i neobuhvatljivog mozaika kaotičnoga meteža. Na kraju i sama suvremena teološka misao tome problemu danas prilazi poprilično skromno. Ona otvoreno i bez ikakve zadržke priznaje da je sam čin stvaranja, i za nju samu, jedan nedohvatljiv misterij, za kojega nema instrumentarij kojim bi ga do kraja objasnila i prikazala. Dotičući se teološkog instrumentarija naznačuje kako čovjek svojim intelektualnim sposobnostima ipak ne može u cijelosti prodrijeti u jezgru tog skrovitog Boga, skrovitog misterija.

Na tragu daljnjih promišljanja o misteriju skrovitosti Boga i samim mogućnostima slaganja ili sažimanja nekakve cjelokupne slike svijeta u kojemu obitavamo, nastavlja i drugi autor »*Skriivenog Boga*«, Ivan Golub. On svoje promišljanje započinje navodeći povijesne sporove suodnosa Božje djelotvornosti i čovjekove slobode. U pokušajima rasvjetljavanja tih pitanja ponajprije navodi kontroverzu koja je svoj vrhunac dosegla potkraj 16. i početkom 17. stoljeća, poznatu u kuloarima pod nazivom bogoslovni »*spor o pomoćima – controversia de auxiliis*«. Ono što bi tu u prvi mah bilo značajno napomenuti jest rasprava dvojice španjolskih teologa Bañezu i Moline. U pogledu njihovih rasprava i spomenuta bogoslovnoga »*spora o pomo-*

ći«, može se reći da se po Golubu, Bañezu može uputiti prigovor da se u prvi plan naspram čovjekove slobode ističe i spašava Božja djelotvornost, pri čemu dolazi do umanjivanja dimenzije čovjekove slobode: »Bañez će reći da Bog fizički zahvaća čovjeka (*praemotio physica*) i tako ga vodi da se ostvari Božji spasenjski naum glede dotičnog čovjeka.« Kod Moline je obrnuto stanje stvari, odnosno, njemu se po Golubu može uputiti prigovor da neumjereno naglašava čovjekovu slobodu na uštrb Božje djelotvornosti: »Svojim znanjem (*scinetia media*) znade za slobodnu čovjekovu odluku.« Molina Bogu pripisuje mogućnosti (*possibilia*) da naprosto pozna sve čovjekove mogućnosti, no ukoliko bi to bilo točno poimanje čovjekove slobode, onda čovjek ne bi bio slobodan od Božje djelotvornosti jer bi u takvom slučaju determiniranja Božja djelotvornost uvjetovala čovjekovu slobodu.

U konačnici, spor obustavlja sam papa Pavao V. (5 rujna 1607.), ne priklanjajući se pritom ni jednoj strani. No Golub se u drugom djelu svojih povijesnih razgibanja dotiče i problematike Galileija o kojemu je ponajprije pisao Luka Holstenius u pismu Doniju (18. siječnja 1642.): »Danas se također pridružila novost o gubitku gospodina Galileija, koji se gubitak tiče ne samo Firenze nego i sveukupnog svijeta i čitavog našega stoljeća, koje je od toga divnog čovjeka primilo više sjaja nego od svih ostalih redovitih filozofa: sada, pošto je prestala zavist, početak će se spoznavati uzvišenost toga genija koji će svim budućim naraštajima služiti kao vođa u traženju istine, tako nejasne i zakopane u mraku mnijenja.« Nešto će kasnije pisati i sv. Robert Bellarmine koji je, suprotno od navedenoga bogoslovnoga »*spora o pomoćima*«, naznačio bojazan da će se ovdje vjerojatno morati mijenjati i samo tumačenje Svetoga pisma, ukoliko se dokaže ispravnost Galileijevih

teza i istraživanja. Bellarmin je ovdje, po Golubovoj interpretaciji, stavio pod upitnik Galilejeve kozmološke dokaze ukoliko oni donose nove konzekvence za samo tumačenje Biblije.

Golub svoja promišljanja nastavlja razmatrajući nad međusobnim relacijama dogmi i približnosti, te znanosti i približnosti, ukazujući na same prirodne znanosti i suvremenu teološku misao, koje su usuglašene na planu da ne mogu prikazivati i obuhvaćati cjelokupnu sliku prirode. To argumentirano potkrjepljuje činjenicama pozivajući se ponajprije na samu mnogoslojnost i kompleksnost prirodnih procesa i zakona. Sama ta kompleksnost prirode onemogućuje čovjeku – znanstveniku (istraživaču) pronicanje u njezinu bit, prisiljavajući ga da je uvijek dokučuje nanovo istražujući praiskonsku bit i izvor (*arche*). Slijedom tih misli Golub nadalje eksplicira da se i prirodoslovci uvijek koriste deskriptivnim metodama pokušavajući opisati prirodu aproksimativno, pomoću raznoraznih znanstvenih modela i simulacija. Uviđajući tu poveznicu, nadopunjuje se i Paar navodeći slučaj računala uz koje bi se, kad bi nekakvom igrom slučaja i uspjelo dati barem približno ispravna rješenja, opet nanovo postavilo pitanje po kojim bi kriterijima, mjerilima, nahođenju čovjek – znanstvenik mogao znati da je upravo to rješenje dobro, usred mnoštva dotadašnjih pogrešnih. »Budući da stvarni svijet u mnogim aspektima uključuje složene procese koji sadrže segmente u kaotičnom režimu, čovjek stoga nikad neće biti u stanju da sagleda i razumije svijet kao deterministički u svojoj cjelini.« I sam je poznati svjetski fizičar i nobelovac Albert Einstein htio pod svaku cijenu bezuspješno »spasiti« znanstveni determinizam na razini atoma. Naposljetku je upravo poput drugih, ostavši na kraju bez dostatnih argumenata, ipak pribjegao suštinskoj teološkoj argumenata-

ciji ustvrdivši da se »Dragi Bog ... ne kocka.« Zatim Paar navodi i primjer nemogućnosti spoznavanja (mada sam mišljenja da bi bolji izbor riječi bio »saznavanja«) same putanje elektrona, zaključujući da i na to pitanje kvantna fizika danas nema dostatno utemeljenih i verificirajućih dokaza.

Možda djeliće toga mozaika »približno« možemo tek početi razumijevati ukoliko se pokušamo nadovezati na teološke postavke da je Bog stvorio svijet na način igre (*Deus ludens*). Sam pojam stvaranja svijeta na način igre zapravo bi u ovom Paarovom i Golubovom slučaju značio da Bog može (igrajući se) djelovati sasvim neuočljivo unutar četverodimenzionalnog prostora i vremena, a da čovjekova egzistencija ne bude ni malo ni u jednom trenutku tijekom toga zahvata (»uplitanja«) stubokom ugrožena i dovedena u pitanje. U toj svojevrsnoj zaigranosti Boga kao *Deusa ludensa* i čovjeka kao *homo ludensa* događa se divna razmjena (*mirabile commercium*), gdje se otkriva ona zadivljujuća tajna (*mirabile fascinatum*) Božje objave čovjeku. Sama ova divna razmjena Boga i čovjeka biva satkana u nutрини ranije spominjane zadivljujuće tajne da ljudski život zapravo ne skončava s tvrnaošću i kauzalnošću, nego ipak u eshatološkom smislu riječ zadobiva jednu dimenziju nade u vječni život, u besmrtnost ljudske duše.

Ovdje je još svakako potrebno ukazati i na svojevrsnu povijesnu pozadinu ove knjige i spomenuti Newtona koji je odigrao značajnu ulogu u prijelomnim događajima za razvoj dijaloga na civilizacijsko – kulturološkim razmeđima religije i znanosti. Osobito je potrebno skrenuti pažnju na Newtonovu neumitnu raspravu s Leibnizom tijekom 17. i 18. st. u kojoj je Newton poput Einsteina na kraju ipak dao suštinski teološki odgovor, naglašavajući da bi Bog, ukoliko bi zemlji prijete- la kataklizmička opasnost, svojom odluč-

nom intervencijom uklonio opasnosti koje bi vodile zemlju prema njezinom korjenitom uništenju. Zanimljivo je u našem vremenu, u kontekstu dosad rečenoga, ukazati i na razmišljanje aktualnoga pape Benedikta XVI. koji je pokušavao promišljati Otajstvo Trojedinoga Boga u suodnosu (relaciji) naspram valno-čestičnog dvojstva u kvantnoj fizici. U tome promišljanju prije svega dolazi do izražaja osobnost čovjeka (bilo da je tu riječ o nekakvom promatraču ili istraživaču – znanstveniku): »Onaj tko pokušava biti samo promatrač ne dolazi ni do kakva iskustva.« Ratzinger zapravo ukazuje na činjenicu da nema čiste objektivnosti i konstatira da ukoliko promatrač nešto više promatra, prodire sve dublje u jezgru »vlastitosti« toga predmeta, bivajući više njime zaokupljen, čime se tijekom vremena zapravo događa proces u kojem više neće biti moguća »distanciranost čiste objektivnosti«. Sama Ratzingerova ideja o komparaciji Presvetoga Trojstva i valno-čestičnoga dvojstva kvantne fizike otvara jednu sasvim novu dijalošku platformu i frekvenciju u suodnosima kolosijeka religije i znanosti. Ratzingerova komparacijska hipoteza ponajprije govori o Bogu koji pri stvaranju prirodnih zakona upravo stvara po svome »liku«, poslije čega u prirodnim zakonima ostaje prisutan: »... trajni pečat temeljnog praiskonskog bitka, s 'množinom u jedinstvu', ali kao dvojstvo koje je u hijerarhiji složenosti ispod Trojstva.« Dakle Ratzinger tu, govoreći o valnoj funkciji koja ima zadaću opisivati prvotno gibanje u strukturi materije, pokušava ukazati na mogućnost da se slika Boga može analoški prikazati, ukoliko uvijek rabimo analoiju »mnogostrukosti odnosa«: »... koje

nisu supstancije, već samo 'valovi', tvoreći tako potpunome jedno, savršenu puninu bitka. Tu je misao sadržajno formulirao već sv. Augustin, kad je iznio misao o čistoj egzistenciji – činu (u modernoj fizici su im odgovarajući 'valovi').«

Da bi ovo djelo zadobilo šire vidike s promatračnica religije i znanosti potrebno je još urediti kazalo pojmova i imena, te eventualno razdvojiti prirodnoznanstvene dijelove knjige od teoloških. Pomalo konfuzno ozračje stvaraju isprekidana promišljanja o determinističkom kaosu i poetsko-teološki izričaji, te je također neophodno napisati uvod u djelo. Povrh navedenih prijedloga, vjerujem da bi bilo shodno »*Skrivenog Boga*« više popularizirati. Radi primjera može se vidjeti djelo »*Kratka povijest gotovo svega*« Billa Brysona, koja je između ostaloga dobila i nagradu Aventis za 2004. godinu, koju dodjeljuje britanska znanstvena akademija *Royal Society* za izniman doprinos znanosti u popularnoj i čitateljima pristupačnoj formi. Bitno je još naglasiti da je tekst ove knjige objavljen kao jedan od priloga u časopisu za intelektualna i duhovna pitanja *Nova Prisutnost*, broj 1/2, jesen–zima 2003. U knjizi je prilog samo još u pojedinim vidovima dopunjen i proširen novim promišljanjima.

Na kraju ovu zajedničku evokaciju jednoga teologa i fizičara zasigurno treba svim snagama poduprijeti. U nekakvom epilogu o svemu dosad rečenom zasigurno bi bilo zgodno ovo razmatranje o *Skrivenome Bogu* završiti Golubovim riječima da je: »*Svijet ... (ipak na kraju krajeva – nap. D. Z.) ... Božji trag – vestigium Dei.*«

Dražen Zetić